

## DERNEK KURMA ÖZGÜRLÜĞÜ

*Prof. Dr. İlhan F. AKIN*

### GİRİŞ

Aynı düşünceyi paylaşan kimselerin birleşmeleri, bu düşünceleri savunmak için örgütlenmeleri, onların bir dernek kurmaları ya da siyasî parti biçiminde örgütlenmeleri ile gerçekleşebilir<sup>1</sup>. Dernek kurma özgürlüğü de, toplanma özgürlüğü gibi düşünce özgürlüğünün bir devamı, bir tamamlayıcısı anlamındadır. Günümüzün insanı her alanda gelişmenin, tartışma ile, fikirlerin açıklanması ile gerçekleşeceğini bilmektedir. Bu yüzden, politika ve kültür alanlarında olduğu kadar, yardımlaşma gibi sosyal alanlarda da örgütlenmek, içine kapanmaktan kurtularak fikirlerini bir çevre içinde tartışmak ister. Böylece olgunlaşan fikirlerini geniş halk kitlelerine yaymak daha kolaylaşacaktır.

Özgür ülkelerin insanları kendilerine dernek kurma hakkının tanınmasını istemişler, uzun yıllar bunun savaşını yapmışlardır. Ne var ki, insanların her türlü birleşmesini, bir arada bulunmalarını iktidarları için tehlikeli sayan yöneticiler, bunun kesin olarak gerçekleşmesine ellerinden geldiği ölçüde engel olmaya çalışmışlardır. Ancak demokrasi yönetiminde kişilerin dernek kurmaları ve belirli düşünceler etrafında birleşmeleri engellenmemiş, aksine desteklenmiştir.

Dernek kurma özgürlüğü ya da kurulu bir derneğe katılma, toplu olarak kullanılan kişisel bir haktır. Yani, her ne kadar kişiler aralarında anlaşarak, tek tek iradeleri ile bir dernek kurmaya ka-

---

1) Siyasi Partilerin ve sendikaların çağımızdaki önem ve özellikleri yüzünden, derneklerden ayrı olarak incelenmeleri gerekir. Nitekim 1961 Anayasamızda bu yolu tutarak siyasi partiler ve sendikalar için özel hükümler koymuştur. Bu yazımızda genel olarak dernekler üzerinde durulmakta ve siyasi partiler incelenmemektedir.

rar verirler, ya da tek tek iradeleri ile kurulu bir derneğe üye olarak katılırlarsa da, bu belli sayıda kişilerin birlikte kullandıkları bir özgürlüktür. Ancak çok sayıda kişiler bir dernek kurabilir ve bu hakkı birlikte kullanırlar.

Gerek batıda gerek ülkemizde, dernek kurma hakkı değişik aşamalardan geçerek bugünkü durumuna gelmiştir. 18 ve 19 ncu yüzyıllarda batı ülkelerinde bile, insanların sürekli olarak bir kurumda birlikte bulunması hoş karşılanmıyordu. Ancak 20 nci yüzyılda bu hak insanlara gerçek olarak tanınmaya başlandı. Bunun nedenini siyasî iktidarların tutumunda aramalıdır. Siyasî iktidarı ellerinde tutanlar, yurttaşların birleşmesinden çekinmedikleri ölçüde bu hakkın önünü açmışlar, baskıcı yönetimler ise, 20 nci yüzyılda bile, bu birleşmeleri yasaklamış ya da bunun kendi denetimi altında olmasına büyük bir dikkat göstermişlerdir.

Dernek kurma özgürlüğü ile Toplanma özgürlüğü benzer özgürlüklerdir. Dernek kurma hakkını toplanma özgürlüğünden ayıran en belirli nitelik, derneklerin sürekliliğidir. Toplanan kimseler belirli bir süre sonra ayrılacakları halde derneklerde bir süreklilik görülür. Bir dernek içinde birleşen kimseler de belirli zamanlarda toplanırlar, ancak bir daha toplanacakları zamana kadar dernek varlığını sürdürmektedir. Kişiler arasındaki düşünce birliği, yakınlaşma dernek içinde birleşmede toplanmalardan daha belirgin olarak görülür. Toplanmada çok sayıda kişiler belirli bir konu için birleşirler, ama aralarındaki düşünce birliği sadece o toplantı boyunca devam eder. Aynı düşünceyi paylaşmayı sürdürseler bile, artık bir arada bulunmaları söz konusu değildir. Oysa, aynı dernekte üye bulunan kişiler, belirli bir amacın gerçekleşmesi için — çok defa bu amaç sınırlı olmadığından gerçekleşmesi insan ömrünü bile aşar — devamlı olarak bir arada bulunurlar.

#### FRANSADA DERNEK KURMA ÖZGÜRLÜĞÜ

Ülkemizde dernek kurma özgürlüğünün geçirdiği aşamaları incelemeden önce, bu özgürlüğün Fransadaki gelişmesine kısaca değinmek, konunun kavranması yönünden yararlı olabilir. Büyük Devrimden sonra Fransada, din ve meslek adamlarının birleştikleri görülmüştü. Fakat bunlardan birincisi 1790 ve 1792 yasaları ile, ikincisi ise Le Chapelier yasası ile 1791 yılında ortadan kaldırıldı. İmparatorluk döneminde, derneklere bazen izin verilmiş, bazen bunlar

yasaklanmıştır. Yani belirli bir kural, değişmez bir tutum yoktur bu alanda. Ancak 1810 yılında Ceza kanunu yapılırken 291 nci madde ile bu hak bir düzene sokulmuş, daha doğrusu bir hayli kısıtlanmış ve yasaklanmıştır. 291 nci maddeye göre, yirmi yi aşan kişinin, din, kültür, politika ya da başka konularda hergün ya da belirli günlerde toplanacakları dernekler, ancak yetkili organların bu derneklerin toplum için zararlı olmadığına karar vermeleri şartı ile ve hükümetin izni ile kurulabilirler. Ceza Kanununa böyle bir madde konulmasının nedeni, İmparatorluk döneminde ihtilalci pek çok derneğin kurulmasıdır<sup>2</sup>.

Restorasyon döneminde her ne kadar aynı madde varlığını sürdürmüşse de, yöneticilerin bunu uygulamak istememeleri, dernek kurma yönünden yurttaşlara büyük bir serbestlik tanımıştır. Vergi ödememek için kurulan dernekler bile bu dönemde kendisini göstermişti. Rejim, bunlara engel olma olanağını bulmadan sona ermiştir<sup>3</sup>.

Temmuz Monarşisi, başından beri derneklere karşı idi. Ceza Kanununun 291 nci maddesi gibi bir silâhı da elinde bulunduruyordu. Ne var ki, jürilerin derneklere anlayışlı bir tutum takınmaları bu silâhın gücünü azaltıyordu. Bu yüzden 10 Nisan 1834 tarihinde yeni bir yasa yapıldı. Bu yasa ile para cezaları arttırıldığı gibi, hapis cezası da konulmuştu. Üstelik bu suçlar için jüri de söz konusu olmuyordu artık. 291 nci madde daha da ağırlaştırılmıştı.

Fransada 1848 yılından sonra bu konuda da serbestliğe doğru bir gidiş görülmüştür. Artık sadece gizli dernekler yasaklanıyor, siyasî derneklerin ise, kuruluşlarında bildiride bulunmaları ve oturumlarını açıklamaları gerekiyordu. Ne var ki, bu dönemin dernekleri bundan da memnun kalmamışlardı. Çünkü 1848 Anayasasında kendileri için daha açık hükümler vardı. Fakat bu serbestlik de kısa bir süre devam etti<sup>4</sup>.

Fransada 1 Temmuz 1901 tarihli yasa dernek kurmayı bir düzene sokmuş ve bugün uygulanan rejimi ortaya çıkarmıştır. 1901 tarihli yasa, bir yandan 19 ncu yüzyıl bireyci düşüncesini, öte yandan ekonomik alandaki liberalizmi yansıtmaktaydı. Bu yasanın birinci maddesine göre, Dernek, iki ya da daha fazla kişinin bilgi ve

2) BURDEAU, Georges : Les Libertés Publiques. Paris 1961, s. 153

3) BURDEAU, Georges : a.g.e. s. 154

4) BURDEAU, Georges : a.g.e. s. 154 - 156

çalışmalarını kâr etme amacı dışında bir amaç için sürekli olarak birleştirme konusunda yaptıkları bir anlaşmadır. Dernek kurmanın bir anlaşma ile olacağı bireyci düşüncenin olağan bir sonucudur. Yani her derneğin kökünde iradelerin birleştiği bir anlaşma vardır<sup>5</sup>. Ne var ki, buradaki anlaşma kavramını akit anlamında ele almamalıdır. Yasa koyucu anlaşma derken, sadece bir dernek kurmanın ya da bir derneğe katılmanın insanların serbest iradelerini açıklamaları ile olabileceğini belirtmek istemiştir. Bu anlayışa göre, derneğin, kendisini ortaya çıkaran kişilerin varlıklarının dışında, onlardan bağımsız bir kişiliği vardır. Dernek kurulduktan sonra üyeler, bilgi ve çalışmalarını belirli bir amaç için birleştirirler, böylece bir grup özgürlüğü çıkar ortaya. Dernek belirli bir süre için kurulabileceği gibi, üyelerin istedikleri zaman kendi istekleri ile dernekten çekilebilmeleri de mümkündür. Yasa «bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirirler» derken kâr etme amacı ile hareket etmeyeceklerini de belirtmiştir. Bu yüzden dernek dağılınca, derneğin malları üyeler arasında bölüşülmez. 1901 yasası dernekler için bazı şekil şartları da koymuştur, fakat bunlar dernek kurma özgürlüğünü kısıtlayan şartlar olarak yorumlanamazlar. 1 Temmuz 1901 yasası bu özgürlüğü geniş olarak koruyan bir anlayışı yansıtmaktadır<sup>6</sup>.

#### TÜRKİYE'DE DERNEK KURMA ÖZGÜRLÜĞÜ

Ülkemizde de dernek kurma özgürlüğü değişik aşamalardan geçmiştir. Meşrutiyetin ilânından önce, dernek kurma belki de kimsenin hatırına bile gelmiyordu. Bu yüzden bu dönemde dernek kurma ile ilgili bir yasaya raslanmaz. 1876 tarihli birinci Meşrutiyet Anayasasında da bu konuda bir madde yoktur. Her ne kadar bu dönemden önce «Hilâliahmer Cemiyeti» ve «Cemiyeti Tedrisiyei İslâmiye» gibi daha önce kurulmuş bir iki derneğe raslanmakta ise de, baskının bütün şiddeti ile varlığını sürdüğü bu dönemde, iyilik-

5) RİVERO, Jean: Cours de Libertés Publiques. Paris 1962 - 1963 s. 304,

6) Fransada 10 Ocak 1936 yılında çıkarılan bir yasa idari yönden derneklerin kapatılmasını mümkün kılmıştır. Aşırı sağcı derneklere karşı savaşmak, bunların bölücü işlemlerine engel olabilmek için Fransız Danıştay bu durumda acele olarak toplanıp karar verebilmektedir. Bkn. RİVERO, Jean : a.g.e. s. 307.

severlik duygusuna dayanan bu dernekler bile çalışmamışlardır<sup>7</sup>. 1876 Anayasası İkinci Meşrutiyette değiştirilirken kabul edilen 120 nci madde dernek kurma hakkını düzenliyordu. Bu madde şöyledir: «Kanunu mahsusuna tebaiyet şartıyla Osmanlılar hakkı içtimaa maliktir. Devlet-i Osmaniye'nin tamamiyet-i mülkiyesini ihlâl ve şekli meşrutiyet ve hükümeti tağyir ve Kanun-u Esasî ahkâmı hilâfında hareket ve anâsır-ı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hâdim veya ahlâk ve âdab-ı umumiyeye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alelittak hafî cemiyetler teşkili de memnudur». Ayrıca bu dönemde değişik amaçlarla pek çok dernek kurulduğundan 3 Ağustos 1325 (1909) tarihli «Cemiyetler Kanunu» da yayınlanmıştır. Daha sonra, 15 Ekim 1923 tarih ve 335 sayılı yasanın 1 nci maddesi, 1909 tarihli «cemiyetler Kanunu»nun 5 nci maddesini; 20 Aralık 1923 tarih ve 387 sayılı yasa «Cemiyetler Kanunu»nun 18 nci maddesini değiştirmiştir. Bu değişikliklere göre, bir derneğe üye olabilmek için 18 yaşında olmak, cinayet suçundan hüküm giymemek ve medeni haklardan yoksun bulunmamak gerekiyordu. 387 sayılı yasanın getirdiği değişiklik ise, yürütme organının her türlü derneğin işlemlerini denetleyebileceği anlamındaydı ki, bu madde ile dernekler yürütme organının kesin bir denetimi altına sokulmuş oluyordu.

1924 Anayasası dernek kurma özgürlüğünden iki maddesinde söz açmıştır. 70 nci madde, «... cemiyet... hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundadır» der. 79 ncu maddede ise, «... cemiyetlerin hududu hürriyeti kanunlar ile musarrahtır» hükmü vardır. Bu dönemde dernek kurma yönünden bir yenilik görülmemiştir. 1909 tarihli «Cemiyetler Kanunu» yapılan değişikliklerle yürürlükte kalmıştır.

1926 tarihli medeni kanun hükümleri - Kanunu medenin'in sureti mer'iyet ve şekli tatbiki hakkındaki kanunun 7 ve 43 ncü maddeleri gereğince - 1909 tarihli Cemiyetler Kanununun en önemli kuralarını, özellikle yukarda sözünü ettiğimiz 387 sayılı yasanın koyduğu sınırlamaları kaldırdı. Medeni Kanununun 71 nci maddesi, «bir cemiyetin gayesi kanuna yahut adabı umumiyeye mugayir olursa, müddeiumumilik makamının veya bir alâkadarın talebi üzerine, o

7) Bu konuda Bkz. TUNAYA Tarık Zafer: Siyasî Müesseseler ve Anayasa hukuku, İstanbul 1966, s. 276 ve devamı. GÖRELİ, İsmail Hakkı: Medeni Kanununun XV nci Yıldönümü, «Cemiyetler Kanunu», s. 594.

cemiyet fesholunur» demektedir. Buna göre, artık yürütme organının denetlemesi sadece «kanun ve ahlâka aykırılık» durumlarına kalıyordu. Ne var ki, bu liberal düşünce de bir süre sonra değişti<sup>8</sup>. 1938 yılında 3512 sayılı yeni bir «cemiyetler Kanunu» kabul edildi. Bu yasaya göre, derneklerin kurulması önceden alınacak izne bağlanıyor, derneklerin çalışmasında yürütme organına geniş bir denetim yetkisi veriliyor ve derneğin kapatılabilmesi olanağı da bu organa tanınıyordu. Görüldüğü gibi, 1938 tarihli yasa baskıcı bir anlayışı yansıtmaktadır. Ne var ki, bu durum da 1946 yılına kadar sürmüştü, 5 Haziran 1946 tarihli ve 4919 sayılı yasa ile 1938 yasasında önemli değişiklikler yapılmıştır. Böylece dernek kurma özgürlüğü yeniden serbestlik ilkesine kavuşmuştur.

Yasadaki bu serbestlik ilkesi 1956 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Toplantı ve Gösteri yürüyüşlerini büyük ölçüde sınırlandıran hatta bu özgürlükleri kullanma olanağını çok kere yok eden 27 Haziran 1956 tarih ve 6761 sayılı «Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri hakkında kanun» 16 nci maddesinde, «hükmi şahıslar, bu kanunun sebep, maksat ve gayesini veya hükümlerini bertaraf etmek veya tatbikatını aksatmak maksadıyla nizamnamelerinde tadilat icra edemezler. Bunun haricinde yapılacak tadilat Devlet Şurasının iki ay zarfında tasdiki ile mümkündür. Yeni yapılacak nizamnamelerde de bu esaslara riayet edilmesi mecburidir» demekle dernek tüzüğünün Danıştayca onaylanması şartını koymakta ve derneklerin serbestçe kurulabilmesini engellemektedir. Fakat bilindiği gibi, 6761 sayılı yasa da 1963 yılında 171 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırılarak yeniden özgürlük sistemine dönmüştür.

Dernek kurma özgürlüğünü düzenleyen ve 4919 sayılı yasa ile değiştirilen «Cemiyetler Kanunu»nu incelemeden önce 1961 Anayasamızda sorunun nasıl ele alındığını kısaca inceleyelim.

1961 Anayasası yapılmadan önce, 1960 geçici Anayasasında 1924 Anayasasının 70 ve 79 ncu maddeleri yürürlükte bırakılmıştı. 1961 Anayasasının ön tasarısı bu hakkı Anayasada kabul edilen biçiminden daha geniş olarak düzenlemiştir. Ön tasarının bu konudaki 20 nci maddesi, «Türkler hiç bir merciden izin almaksızın der-

8) Bu konular hakkında geniş bilgi için bakınız: VELİDEDEOĞLU/ATAAY: Türk Cemiyetler Kanunu, İst. 1956, s. 8 - 10 ÖZSUNAY, Ergun: Me-deni Kanunumuzda Tüzel Kişiler, İst. 1966, s. 11 - 13.

nek ve dernek birlikleri kurma ve bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten çıkma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini korumak için kanunla sınırlanabilir. Anayasa düzenine veya kanuna aykırı dernek kurmak yasaktır; böyle kurulan veya sonradan bu yolda faaliyette bulunan dernekler Mahkemece temelli kapatılır» demektedir. Siyasal Bilgiler Fakültesi tasarısının bu konu ile ilgili 14 ncü maddesinde ise, «Türkler izin almadan her türlü dernek kurmak hakkına sahiptirler. Bu hak ancak kanunla ve Devletin varlığını, yurt bütünlüğünü, kamu güvenliğini ve adabını, siyasi hürriyete dayanan demokratik Cumhuriyet rejimini ve layiklik esasını korumak maksadıyla kayıtlanabilir» deniliyor. Kurucu Meclis Anayasasının 29 ncü maddesini «Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini veya genel ahlâkı korumak için kanunla sınırlanabilir» şeklinde düzenlemiştir. Temsilcilere Meclisinde dernek kurma özgürlüğü ile ilgili 29 ncü maddenin görüşülmesi sırasında, bu maddenin sendikalar ve sendika birlikleri kurmadan ayrı olarak ele alınması ve meslek kuruluşlarının ayrıca düzenlenmesi gerektiği düşüncesi hakim olmuştur. Nitekim, bir üyenin dernek kurma özgürlüğü görüşülürken, 29 ncü madde ile sendika kurma ile ilgili 45 nci maddenin çatıştığını söylemesi üzerine komisyon sözcüsü, bunların ayrı ayrı düzenlenmesinin daha uygun olacağını ileri sürmüştür. Gerçekten de 1961 Anayasası siyasî parti kurma gibi, sendika kurmayı da ayrı maddelerde ele almış, böylece Anayasasının 29 ncü maddesi bunlar dışındaki derneklerin kurulması sorununu düzenlemiştir<sup>9</sup>. Görüldüğü gibi, Anayasa ön tasarısı bu hakkı «kamu düzenini korumak» amacı ile sınırlandırdıktan sonra, «Anayasa düzenine veya kanuna aykırı dernek kurmak yasaktır» hükmünü koymuştur. Siyasal Bilgiler Fakültesi tasarısı ise, bu sınırlamanın hangi konularda olacağını daha geniş olarak belirtmiş «devletin varlığını, yurt bütünlüğünü, kamu güvenliğini ve adabını, siyasi hürriyete dayanan demokratik Cumhuriyet rejimini ve layiklik esasını korumak» için dernekleri sınırlandırmıştır. Anayasasının kabul edilen maddesinde ise, kamu düzeni ve genel ahlak ilkeleri benimsenerek bu yönlerden sınırlandırma yapılacağı ileri sürülmüştür. Kamu düzeni terimi geniş anlamda ele alınca bir çok konuya kapsayabilirse de ön tasarıda bulunan «Anayasa düzenine veya kanuna aykırı dernek kurma yasaktır»

9) T.M. Tutanak Dergisi C. III s. 229 - 230.

denilmesi çıkabilecek bazı anlaşmazlıkları önleme yönünden yararlı olabilirdi.

Anayasamızda bu özgürlüğün nasıl düzenlendiğini gördükten sonra şimdi de yapılan değişikliklerle «Cemiyetler Kanunu»nun bu hakkı ele alışını incelemeye geçelim.

Cemiyetler Kanununun 1. maddesi, «Kazanç paylaşmaktan başka bir amaçla ikiden ziyade kişinin bilgilerini, faaliyetlerini sürekli bir şekilde birleştirmeleri süretiyle kurulan dernekler bu kanun hükümlerine bağlıdırlar» diyerek, dolaylı bir biçimde de olsa, «dernek»i tanımlamış bulunmaktadır<sup>10</sup>.

Yasa, derneklerin kurulup, tüzelkişilik kazanmaları konusunda çok liberal bir tutum göstermektedir. «Dernekler, tüzüklerinde dernek olarak kurulmak istegini açığa vurmakla tüzelkişilik sahibi olurlar» (m. 1, f. 2) Görüldüğü gibi, derneklerin kurulması için önceden herhangi bir merciden izin alınması söz konusu değildir<sup>11</sup>. Yasanın 4. maddesi, derneğin kurulduğu tarihten sonra gelen ilk iş gününde, kurulduğu yerin en büyük idare üstüne bir bildirim verilmesini; 5. madde de, bildirim verilmesinden başlayarak 15 gün içinde, dernekle ilgili bazı bilgilerin (Ad, merkez, tüzük metni gibi) gazete ile ilânını zorunlu kılmışsa da, bütün bunlar, denetimi sağlamak amacıyla konulmuş «açıklayıcı nitelikte» şartlardır. Yani, bu şartların yerine getirilmesinden önce de, dernek hukukî varlık kazanmış olmaktadır. Açıklayıcı şartların, yasada belirtilen süre içinde yerine getirilmemiş olması, derneğin tüzelkişiliğini kendiliğinden ortadan kaldırmaz. Bunun için bir mahkemece derneğin «feshine» hükmolunması gerekir (m. 33, f. 3)

Cemiyetler Kanunu, derneklerin kurulup, tüzelkişilik kazanması konusunda liberal bir sistem getirmiş olmakla birlikte, bazı yasaklar koymak bakımından da hayli titiz davranmıştır. Derneğin kuruluş döneminde, bu yasaklara aykırı davranış ve niyetler, der-

10) Özsunay, yasanın verdiği bu tanımdan yararlanarak, derneği şöyle tanımlamaktadır: «Dernek, belli bir ideal gayenin gerçekleştirilmesi ya da izlenmesi için, ikiden fazla şahsın bilgilerini ve faaliyetlerini sürekli şekilde birleştirdikleri, örgütlenmiş, tüzel kişilikle donatılmış bir insan topluluğudur». ÖZSUNAY, Ergun: a.g.e. s. 52

11) Uluslararası nitelik taşıyan derneklerle ilgili istisna için Bkz. ileride s. 150 vd.

neğin hukukî kişilik kazanmasına engel olur. Bu bakımdan, bunlar «açıklayıcı» nitelikteki şartlardan farklı sonuç doğurur.

Yasanın belirttiği yasakları, şöylece gruplara ayırarak inceleyebiliriz :

#### *A — Amaç ve Konu bakımından*

Yasa, 1. maddesinin son fıkrasıyla genel bir yasak koymuş bulunmaktadır; «Amaçları, kanuna, ahlâka ve genel adaba aykırı dernekler kurulamaz», Cemiyetler Kanunu, böylece, Medenî Kanununun 45. maddesinde yer almış bulunan «Gayeleri kanuna ve ahlâka muğayir olan cemiyet ve şirketler ve müesseseler şahsiyet iktisap edemez» hükmünü, Dernekler bakımından tekrarlamış olmaktadır <sup>12</sup>.

Burada «kanuna aykırılık» yalnız Medenî kanuna ya da Cemiyetler Kanununa aykırılık biçiminde dar olarak anlaşılmamak gerekir. Derneklerle doğrudan doğruya ilgili bulunan mevzuatın söz konusu etmediği, ama nitelikleri gereği «hukuka aykırı» bazı amaçlar da bulunabilir. Böyle bir durumda da, hukuka aykırı bir amaç taşıyan derneğin kişilik kazanması olanaksızdır. Genel olarak Anayasa düzenine aykırı amaçlarla dernek kurulamaz. Örneğin, 1961 Anayasasının 153. maddesiyle, «Anayasa hükmü» olma gücü kazanmış bulunan Devrim yasalarına aykırı amaçlar güden dernekler kurulup, kişilik kazanamaz <sup>13</sup>.

Cemiyetler Kanunu, 9. maddesiyle, yasa koyucunun özellikle önem verdiği bazı yasakları sıralamıştır. Bu maddeye göre :

- a) Devletin mülki bütünlüğünü ve siyasî ve millî birliğini bozma amacı güden,
- b) Din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan,

12) Burada sözkonusu olan, derneğin kuruluşu sırasında yasaya ya da ahlâka aykırı amaç taşımamasıdır. Dernek, usulüne uygun olarak kurulup hukukî varlık kazandıktan sonra, amacında ya da çalışmalarında yasaya aykırı bir tutum değişikliği ortaya çıkması ayrı bir sorundur. Sonradan ortaya çıkan bu durumda, M.K. nun 71. maddesi uygulanır, yani savcılık ya da ilgililerce açılacak bir dava ile dernek fesholunur.

13) Bkz. ÖZSUNAY Ergun, a.g.e., s. 73, VELİDEDEOĞLU/ATAAY, a.g.e., s. 49. Siyasî Partiler Kanunu, sözü geçen Devrim yasalarını 97. maddesinde sıralamış ve partilerin bu yasalara aykırı amaçlar güdemeyeceklerini açıkça belirtmiştir. Bu hükmün dernekler için de geçerli olduğu kabul edilmelidir.

- c) Aile, cemaat, ırk esasına veya adına dayanan,
- d) Gizli tutulan veya gayesini saklayan,

derneklerin kurulması yasaktır<sup>14</sup>.

Derneklerin amaçları konusundaki sınırlamalara, Siyasi Partiler Kanunuyla da bir yenisi eklenmiş bulunmaktadır. Bu kanunun 2. maddesine göre: «Dernekler, belli bir siyasi partiyi desteklemek veya desteklememek yahut siyasi partiler arasında işbirliği sağlamak veyahut Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeliği veya mahalli idareler veya muhtarlık veya ihtiyar heyeti seçimlerinde belli adayları desteklemek veya desteklememek yahut bunlar arasında işbirliği sağlamak amacıyla kurulamaz».

Görüldüğü gibi, bu madde, derneklerle siyasi partilerin çalışma alanları arasında kesin bir sınır çizmek ve dernekleri politik eylem dışında tutmak amacını taşımaktadır.

Cemiyetler Kanunuyla «siyasi partilerden başka cemiyetlerin birden fazla konu ile uğraşmaları da yasaklanmış bulunmaktadır. Siyasi Partiler, amaçlarına ulaşabilmek için çalışmalarını çeşitli konuları kapsayan yaygın bir program içinde yürütebilirler. Buna karşılık, bir dernek, ancak bir tek konunun sınırları içinde çalışmak zorundadır.

Bazı dernek tüzüklerinde, derneğin birden fazla amacı olduğu yani birden fazla konu ile uğraşacağı görülürse de aslında, bunlar tek bir *ana - amaca* bağlanabilir<sup>15</sup>.

Derneklerin çalışma alanlarını sınırlayan bir hüküm de, Cemiyetler Kanununun 11. maddesinde yer almıştır. Bu maddeye göre «Cemiyetler, askerliğe hazırlayıcı talim ve terbiye işleriyle meşgul olamazlar. Ancak, İcra Vekilleri Heyeti bu işlerden bir kısmı ile meşgul olabilmek salahiyetini münasip gördüğü cemiyetlere verebilir».

14) Cemiyetler Kanununun 9. maddesinin E bendi ile de, «Bölgecilik amacı güden veya bölgeci bir ünvan taşıyan siyasi dernekler»in kurulmasını yasaklamış bulunmaktadır. Ancak, daha sonra çıkan Siyasi Partiler Kanunu, bu konuyu daha ayrıntılı bir biçimde düzenlemiştir. Bkz. Siyasi Partiler Kanunu, m. 87 - 90

15) Bkz. ÖZSUNAY, Ergun a.g.e., s. 70 - 71; VELİDEDEOĞLU/ATAAY, a.g.e., s. 46 - 47.

Cemiyetler Kanunu, öğrenci dernekleri için, genel sınırları yeterli görmiyerek, özel bir hükümlerle bu dernekler için ayrı sınırlamalar da koymuştur. Bu kanunun 13. maddesine göre «Talebe Cemiyetleri her ne şekilde olursa olsun siyasetle iştigal edemezler. Bu cemiyetler buldukları mektep ve müesseselerin idarelerine karşı bir harekette bulunamazlar». Bu maddedeki «her ne şekilde olursa olsun» terimi dar anlamda yorumlanırsa, bu konudaki derneklerin çalışmaları çok daraltılmış olacaktır. Oysa öğrenci derneklerinin aktif politika ile uğraşmalarının, bir siyasi parti görüşünün yayılmasını sağlamak amacı ile propaganda yapmalarının tartışma götürmeyecek sakıncaları bulunduğu ortada ise de, ülkenin genel politikası ile ilgili kendi görüşlerini açıklamalarını engellememelidir. Gene kanımızca, öğrenci derneklerinin «buldukları okul ve kurumların yöneticilerine karşı bir harekette» bulunmalarını yasaklayan hükmün yorumlanış biçimi de çok önemlidir. Bu hükmün öğrenci derneklerinin öğretim kurullarının yönetici ve öğreticilerinin «şahsiyatı» ile uğraşma yolundaki çalışmalarını engelleyecek biçimde anlaşılması yerindedir. Ancak maddenin bu fıkrasını da dar bir yorumlu bu derneklerin genel öğretim ve eğitim konusunda görüşleri ileri sürmelerini yasaklamamalıdır. Böyle bir yorum yapılmazsa söz konusu derneklerin çalışma alanları çok fazla daraltılacak ve belki de uygulamada bu amaçla kurulmuş bir çok derneğin kapatılmasına yol açacaktır.

### *B — Uluslararası nitelik Bakımından*

Cemiyetler Kanununun 10 maddesine, göre «Merkezi yurt dışında olan bir Cemiyetin Türkiye'de şubesi açılmaz». Yine aynı madde, «Arsıulusal (uluslararası) maksatlarla cemiyet kurma»yı da yasaklamış bulunmaktadır. Yalnız, yasa koyucu bu katı hükümleri, 10. maddenin ikinci fıkrasında biraz yumuşatmayı gerekli görmüş ve «milletlerarası beraberlik yapmakta fayda mülhaza edilen» derneklerin Türkiye'de kurulmasına veya kurulu olanların yurt içinde şube açmalarına Bakanlar Kurulu kararıyla *izin* verilebileceğini belirtmiştir. Görüldüğü gibi, Cemiyetler Kanunu, uluslararası nitelik taşıyan derneklerin kurulması konusunda, liberal sistemden ayrılmış ve bunların kuruluşunu siyasî bir organ olan Bakanlar Kurulunun *takdirine* bırakmıştır.

Uluslararası nitelik taşıyan derneklerin kapatılmaları da özellikle göstermekte ve bu gibi dernekler ve şubeleri, kurulmalarına izin

veren merci olan Bakanlar Kurulunun kararıyla «fesih ve tasfiye» olunmaktadırlar (m. 10, son f.). Bu gibi derneklerin kapatılması için, Bakanlar Kurulunun bir kararı yetmekte, yargı organının hükmü aranmamaktadır<sup>16</sup>.

### C — Kurucular ve üyeler bakımından

Hukukumuzda, kişilerin derneklere üye olup olmamakta serbestliği ilkesi benimsenmiştir. Kimse, herhangi bir derneğe üye olmak veya olmamak konusunda zorlanamaz. Öte yandan, dernekler de üye kabul edip etmemekte serbesttirler. Bir dernek, üye olmak için yapılan başvuruları, hiç bir gerekçe göstermeksizin geri çevirebilir. Üyelik istemi geri çevrilen kimsenin, resmi makamlara herhangi bir başvuruda bulunması söz konusu olamaz<sup>17</sup>.

Cemiyetler Kanununun 3. maddesine göre derneklere üye olacakların «medenî haklara sahip»<sup>18</sup> ve onsekiz yaşını bitirmiş olmaları gerekir<sup>19</sup>.

Yasada, dernek kurabilmek için öngörölmüş şartlarla, üyelik şartları arasında bir fark belirtilmemiştir. Yani, dernek üyesi olabilmek hakkına sahip olan herkes, dernek kurucusu da olabilir.

Cemiyetler Kanununun, memurların «buldukları işin sıfat ve mahiyeti ile» dernek kurmalarını yasaklayan 12. maddesi 2.7.1964 tarih ve 490 sayılı yasayla kaldırılmış bulunmaktadır. Derneklere üye olma konusunda, Askeri Ceza Kanunuyla konulmuş bir yasak

16) Cemiyetler Kanununda, türk yurtdaşlarının, yurt dışında dernek kurabilmeleriyle ilgili bir madde de vardır (M. 8). Bu dernekler, en yakın Türk Konsoloslughuna tüzüklerini, kurucu ve üyelerinin kimliklerini bildirmek yükümlüdedirler. Ancak, «Türklerin bu kanuna göre teşkili memnu olan cemiyetleri Türkiye dışında kurmaları ve kurulmuş olan bu kabil cemiyetlere girmeleri memnudur». (m. 14).

17) VELİDEDEOĞLU/ATAAY: a.g.e. s. 87

18) «Medeni haklara sahip deyimini, ceza mahkemesinde asıl cezanın yanı sıra «medenî haklardan mahrumiyet» cezası almamış kimse biçiminde anlamak gerekir. Bkz. ÖZSUNAY, Ergun: a.g.e. s. 59 ve 91.

19) 3 ncü maddenin son cümlesine göre siyasi cemiyetlere üye olabilmek için «mebus seçmek hakkını haiz olmak» gerekmektedir. Ancak, Siyasi Partiler Kanunu, 8 nci maddesiyle, Partilere üye olma konusunu ayrıntılı bir biçimde düzenlemiş olduğuna göre, Cemiyetler Kanununun bu hükmünün günümüzde değeri kalmamıştır.

vardır. Doktrinde eleştirilen bu hükme göre, askerî kişiler, ancak yetkili makamlardan müsaade aldıktan sonra «hayrî cemiyetler»e üye olabilmektedirler (Askerî Ceza Kanunu, m. 149) <sup>20</sup>.

*D — Derneğe verilecek ad bakımından*

Cemiyetler Kanununda, dernekler için sözkonusu olan sınırlamalardan biri de, dernek adlarında «Cumhuriyet» ve «Millî» unvanlarının serbestçe kullanılamamasıdır. Bu unvanlar, ancak, Bakanlar Kurulunun vereceği özel bir yetki üzerine kullanılabilir (m. 16).

*E — Derneğin mal varlığı bakımından*

Dernekler, barınmaları ve amaçlarına ulaşabilmeleri için gerekli olandan fazla taşınmaz mal edinemezler. Derneğe, bağışlama ya da miras yoluyla gelen taşınmaz malların da, «Hükümetin» tayin edeceği bir süre içinde paraya çevrilmesi zorunludur. Bir derneğin, ihtiyaçlarını karşılayacak mikdarı aşan taşınmaz mal mülkiyetine sahip olabilmesi için, Bakanlar Kurulunca özel bir müsaade verilmesi gerekir (m. 17).

Derneklerin sahip olabilecekleri para bakımından bir sınır öngörülmüş değildir. Ama, üyelerin verecekleri aidatın yıllık 120 lirayı aşamayacaklarını belirten hüküm (m. 2/IX) bu konuda dolaylı da olsa bir sınırlama koymuş bulunmaktadır. Ancak, tek gelir kaynağı «aidat» olmayan dernekler, bağış yada derneğin amacına ulaşmak için yapacağı çalışmalardan elde olunan gelirler yoluyla ellerindeki parayı arttırabilirler.

Derneklerin ellerinde bulundurdukları paralardan, taşınmaz mallardan veya nakit ve haklardan, siyasi partilere bağışta bulunmaları da yasaklanmıştır <sup>21</sup>.

«Cemiyetler Kanunu» eskimiş, değişik dönemlerde bir çok maddeleri kaldırılmış ya da değiştirilmiş bir yasadır. Yeni Anayasanın ışığı altında, Siyasî Partiler Kanunu gibi yeni bir Dernekler Kanunu yapılmasının bir çok yönden yararlı olacağı kanısındayız.

*Prof. Dr. İlhan F. AKIN*

20) Bkz. ÖZSUNAY, Ergun: a.g.e. s. 91 - 92; VELİDEDEOĞLU/ATA-AY: a.g.e. s. 85

21) Siyasî Partiler Kanunu, m. 71